

*Монастир'ова Л. В.,**доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України*

ДИСКУРСИВНА ОСОБИСТІТЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Анотація. У роботі розкрито сутність поняття «дискурсивна особистість», а також виявлено типові характеристики дискурсивної особистості у сучасній лінгвістиці. Наводяться причини, чому саме особистість стала центральним об'єктом сучасних наукових досліджень у філології, культурології, психології, лінгвістиці тощо. Осмислюючи подані положення під кутом зору новітніх наукових парадигм, передусім когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології, маємо відзначити, що мовна особистість втілює мовну свідомість водночас декількох соціальних груп: народу, певної країни, етносу, професійних груп, вікових, сімейних, тощо. У статті уточнюється сутність таких понять, як мовна особистість і комунікативна особистість. Така необхідність була зумовлена дедалі більшим інтересом до аналізу різноманітних комунікативно-дискурсивних ролей особистості. Мовна особистість – це широке поняття, яке охоплює сукупність ознак когнітивного і прагматичного планів. Поняття комунікативної особистості є ширшим, ніж перше, оскільки воно охоплює і власне мовні характеристики (використання мовних засобів), і власне комунікативні (використання комунікативних стратегій і тактик, мовні реакції у різних типах дискурсу). Дискурсивна особистість – це суб'єкт соціальних дій та інтеракцій, також вона є мовною особистістю, яка породжує певний дискурс у вигляді постійно відновлювального або закінченого, фрагментального або цілісного, усного або писемного повідомлення. Автор аналізує положення теорії Ю.М. Караулова та розглядає підхід В.І. Карасика щодо опису мовної особистості у дискурсі, тобто розглядає дискурсивну особистість із погляду комунікативної тональності спілкування і дозволяє виділити мовні особистості, що проявляються в певних типах дискурсу, а саме одномірні / багатомірний, сценарні / несценарні, серйозні / ігрові, етичні / агональні, артистичні / неартистичні та перформативні / аргументативні суб'єкти спілкування та їх характеристики.

Ключові слова: дискурс, дискурсивна особистість, мовна особистість, комунікативна особистість, лінгвоперсонологія.

Постановка проблеми. Дослідження проблеми опису особистісних параметрів, яке почалося ще у ХХ ст. і активно продовжується у ХХІ, привернуло значний інтерес до проблеми вивчення дискурсивної особистості, яким характеризується сучасна лінгвістична наука. Положення про пріоритетну роль фактору людини у функціонуванні мови стало концептуальним ще у традиційній лінгвістиці, що на засадах функціонально-семантичного підходу до вивчення мовних явищ не тільки довела цю роль, а й обґрунтувала механізм її дії. Проблема особистості розглядається з різних боків і в різних наукових напрямках. На сучасному рівні розвитку лінгвістики значна кількість досліджень проводиться з погляду «особистісного» підходу, який переходить від суспільства до особистості і від особистості до

суспільства. Підкреслюється мовна та комунікативна природа цих процесів, оскільки вони втілюються в мові. Такий ракурс розгляду названого феномену ще не вичерпав своїх можливостей, і багато питань, що потребують вирішення, отримують його шляхом наукового пошуку у названому напрямі. Одним з них є виявлення типових характеристик дискурсивної особистості у сучасній лінгвістиці. Відповідність сучасним напрямам дослідження мови, спрямованість на створення цілісних уявлень про характеристики дискурсивної особистості свідчать про актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомлення з теоретичними джерелами за темою дослідження засвідчило, що на тлі низки глибоко вивчених питань є прогалини, які потребують осмислення та всебічного опису. Проблема визначення та функціонування мовної особистості відображена у роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників, таких як Н.Д. Арутюнова, Є.М. Верещагін, Ю.М. Караулов, В.І. Карасик, С.А. Сухих. Разом із мовною особистістю в комунікативній лінгвістиці досліджують комунікативну особистість Ф.І. Шарков, В.І. Карасик, С.М. Плотнікова, Л.М. Синельникова. Крім того, В.І. Карасик і С.М. Плотнікова в раму межакх теорії дискурсу займаються дослідженням дискурсивної особистості.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу понять «мовна особистість», «комунікативна особистість» і «дискурсивна особистість» у сучасній лінгвістиці та виявлення типових характеристик дискурсивної особистості у сучасній лінгвістиці.

Виклад основного матеріалу. Мова слугує для перетворення світу в думки, вона є посередником у спілкуванні людей, способом вираження світосприйняття кожної людини і нації загалом. Вона є могутнім засобом розвитку внутрішніх сил людини, стимулює силу мислення, формує почуття і світогляд. Мова сама по собі є відображенням ментальності та світосприйняття будь-якого народу. Із цього виходить, що мова створює картину світу народу і здійснює регулювання поведінки його представників. Людина так розуміє навколишній світ, закони і правила соціуму, як їх подає мова [1, с. 370].

Оскільки дискурс – це одне з головних понять комунікативної спрямованої антропоцентричної парадигми, основним пріоритетом аналізування дискурсу є комуніканти – творці мови, мовні особистості. Зважаючи на розмаїття термінів на позначення людини в мовному, мовленнєвому, комунікативному та дискурсивному просторах, варто уточнити визначення понять «мовна особистість», «комунікативна особистість» і «дискурсивна особистість».

Не вдаючись до детального аналізу дефініції поняття мовної особистості, зауважимо: в нашій роботі ми орієнтуємося на концепцію Ю.М. Караулова і розглядаємо мовну особистість як сукупність здатностей і характеристик людини, що зумовлюють

створення і сприйняття нею мовних творів (текстів), які відрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності та певною цільовою спрямованістю [2, с. 153].

Мовна особистість, на думку Ю.М. Караулова, – це наскрізна ідея, що пронизує всі аспекти вивчення мови і водночас порушує межі між дисциплінами, які вивчають людину. Модель мовної особистості є тримірною і становить ієрархію трьох рівнів: (0) – вербально-семантичного (асоціативно-семантичного), (I) – тезаурусного (лінгвокогнітивного), (II) – мотиваційного (мотиваційно-прагматичного). Всі три рівні мовної особистості перебувають у складних, дифузних відношеннях і складаються з одиниць відповідного рівня, відношень між ними та стереотипних комплексів.

На вербально-семантичному (асоціативно-семантичному) рівні як одиниці розглядаються окремі слова, а також одиниці граматичного рівня: морфеми, словоформи, граматичні конструкції. Відношення між ними – парадигматичні, синтагматичні та дериваційні – у текстах, що продукує окремий автор, можуть утворювати специфічний стиль, притаманний тільки відповідній особистості.

Когнітивний рівень відображає картину світу мовної особистості, його репрезентантами є ментальні утворення – концептуальні одиниці, що акумулюють національний і особистий досвід носіїв мови. Уявлення про світ вербалізуються у словникових дефініціях, усталених сполученнях слів і текстах різних видів – прислів'ях, афоризмах, притчах, листах, художніх творах тощо.

Мотиваційно-прагматичний рівень відображає інтенції носія мови, його ставлення до світу, ціннісні пріоритети, оцінки, стратегічні засади його мовної діяльності [2, с. 187].

Із викладеної концепції випливає, що реконструкція мовної особистості може бути здійснена через три аспекти аналізу: а) виявлення лексики суб'єкта мовлення, граматичних особливостей його текстів, що відповідає першому рівню; б) відтворення картини світу, що притаманна психологічній особистості, та способів її вербалізації – відповідно до другого рівня; в) з'ясування інтенціональних механізмів мовлення та стратегічних пріоритетів (третього рівня, виділений Ю.М. Карауловим). Подані характеристики можуть бути виявлені шляхом аналізу мовної поведінки особистості в різних ситуаціях [3, с. 11].

Але, якщо раніше увага приділялася лише лінгвістичним, культурологічним і психологічним характеристикам, відображеним у текстах, то сьогодні увагу дослідників привертає саме внесок, який мовна діяльність особистості вносить до побудови комунікації та дискурсу. У разі, якщо особистість вивчається в аспекті комунікації, до уваги беруться комунікативні стратегії та питання стосовно комунікативної компетенції, дослідники все частіше дотримуються терміну комунікативна особистість.

У працях Ф.І. Шарков пов'язує поняття комунікативної особистості з комунікативною поведінкою людини і пропонує характеризувати за трьома параметрами: мотиваційним (комунікативна потреба в обміні інформації, мотив мовної діяльності); когнітивним (сприйняття інформації через власну мовну свідомість, оцінка інформації у відповідності до власних ціннісних пріоритетів); функціональним (комунікативна компетентність, знання вербального та невербального коду та вміння ним користуватись у спілкуванні) [4, с. 173]. На думку В.І. Кара-

сика, поняття комунікативної особистості охоплює і мовні характеристики (використання мовних засобів), і комунікативні (використання комунікативних стратегій і тактик, мовні реакції у різних типах дискурсу) [5, с. 10]. С.М. Плотнікова так висловила з цього приводу: «Виходячи з загальноприйнятої моделі комунікативного акту, під комунікативною особистістю слід розуміти адресанта чи адресата. Обмін повідомленнями між ними може відбуватися безпосередньо, за умови, що вони знаходяться у фізичному контакті один з одним, і опосередковано, коли вони віддалені один від одного у фізичному просторі чи в часі» [6, с. 6].

У межах дискурсології та когнітивної лінгвістики дослідники визначають феномен мовної особистості в комунікативному та дискурсивному просторі терміном дискурсивної особистості. Так, на думку Л.М. Синельникової, мовна особистість в інтракціональному контексті і є дискурсивною особистістю, яка формується на перетині комунікативних і когнітивних факторів. Дискурсивні особистості є учасниками комунікативних подій, в умовах яких і відбувається відбір відповідних засобів – лексичних, граматичних, стилістичних як тактичних дій, відповідних до мовленнєвої стратегії» [7, с. 43]. На нашу думку, це визначення допомагає чітко розмежовувати різницю між поняттями «комунікативна особистість» і «дискурсивна особистість». С.М. Плотнікова зазначає, що дискурсивна особистість є мовною особистістю, котра породжує певний дискурс у вигляді постійно відновлювального або закінченого, фрагментального або цілісного, усного або писемного повідомлення. Ця особистість діє у сфері виробництва повідомлень і несе відповідальність за їх зміст [8]. Отже, інакше кажучи, дискурсивна особистість – це один з аспектів прояву мовної особистості, яка демонструє її дискурсивні характеристики. Дискурс, що утворюється саме цією особистістю, може подолати міжмовні бар'єри за допомогою перекладу, який дозволяє вивчати дискурсивну особистість із погляду дискурсу, що представлений у межах іншомовного простору та простору іншої культури.

В окремому напрямі лінгвістики, а саме лінгвоперсонології, науки, спрямованої на всебічне вивчення особистості та її мовленнєвої діяльності, є особливий підхід щодо опису мовної особистості в дискурсі, який В.І. Карасик назвав «дискурсивною персонологією». Цей підхід розглядає дискурсивну особистість із погляду комунікативної тональності спілкування [9, с. 78].

В.І. Карасик поділяє дискурсивні особистості на одномірні / багатомірні, сценарні / несценарні, серйозні / ігрові, етичні / агональні, артистичні / неартистичні та перформативні / аргументативні суб'єкти спілкування. В основі класифікації знаходяться такі категорії:

1) одноплановість / багатоплановість смислів. Цей критерій розкриває установку учасників комунікації на пошук прихованої інформації або орієнтує їх на сприйняття інформації буквально. Отже, якщо людина схильна виражати свої думки відверто, то вона є одномірним суб'єктом спілкування. Чи навпаки, якщо людина схильна виражатися красномовно, відхилятися від теми, то вона є багатомірним суб'єктом спілкування;

2) заданість або відкритість реакцій у спілкуванні має свій прояв у задалегідь визначеній або вільній реакції у спілкуванні на ту чи іншу комунікативну дію. Відповідно до цього кри-

терію В.І. Карасик виділяє сценарний або несценарний суб'єкт спілкування;

3) серйозність або несерйозність спілкування є критерієм для виділення гумористичного і серйозного дискурсу. У гумористичному дискурсі навмисно порушуються звичні стереотипи, скорочується дистанція спілкування. Між гумористичним і серйозним дискурсом є проміжна комунікативна ланка – напівсерйозний дискурс, коли обидва учасники спілкування (або один з них) ведуть серйозну розмову, яка в будь-який момент може перейти в жарт;

4) критерій кооперативності або конфліктності спілкування. Ця ознака лежить в основі етикетної або агонального (змагального) дискурсу. У першому випадку учасники спілкування прагнуть продемонструвати один одному свої добрі наміри і зробити комунікацію легким і приємним, у другому випадку вони навмисно загострюють обстановку, ображаючи і висміюючи один одного або присутніх;

5) пріоритет змісту або форми спілкування дозволяє виділити комунікатив, метою спілкування яких є насолода від бесіди чи передача віжливості інформації. Комуніканти, для котрих пріоритетною є форма комунікації називають артистичними суб'єктами спілкування, а ті, для котрих важливо безпосередньо саме повідомлення називають неартистичними суб'єктами спілкування;

6) конкретність або абстрактність тематики дискурсу виявляють схильних до дій перформативних суб'єктів спілкування, а також схильних до роздумів й аргументацій аргументативних суб'єктів спілкування [9, с. 81–84].

Висновки. Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити такі висновки: поняття «дискурсивна особистість» дуже активно використовується в сучасній лінгвістиці та безпосередньо спрямоване на осмислення комунікативних явищ в аспекті взаємодії когнітивних, соціолінгвістичних і прагматичних факторів. Визначення поняття *дискурсивна особистість* дещо відрізняється в теоріях різних учених, проте відмінності мають не концептуальний, а аспектний характер. У нашій роботі прийнятий підхід В.І. Карасика, який дозволяє виділити мовні особистості, що проявляються в певних типах дискурсу, а саме одномірні / багатомірні, сценарні / несценарні, серйозні / ігрові, етичні / агональні, артистичні / неартистичні та перформативні / аргументативні суб'єкти спілкування та їх характеристики. Дискурсивна особистість інтерпретується як комплексний когнітивно-комунікативний феномен, один із аспектів прояву мовної особистості, що демонструє її дискурсивні характеристики. Всебічний аналіз питання про дискурсивну особистість фахівців інститутів сектору безпеки й оборони можна розглядати як перспективу дослідження проблеми.

Література:

- Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа. *Язык и философия культуры*. Москва : Прогресс, 1985. С. 370–381.
- Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 264 с.
- Комунікативна особистість військовослужбовця Національної гвардії України в сучасному соціальному контексті : монографія /

за ред. Л.М. Пелепейченко. Харків : Національна академія НГУ, 2014. 221 с.

- Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации : учебник. Москва : Издательский дом «Социальные отношения», издательство «Перспектива», 2002. 248 с.
- Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
- Плотникова С.Н. Языковая, коммуникативная и дискурсивная личность: к проблеме разграничения понятий. *Лингвистика дискурса. Вестник ИГЛУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2005. С. 5–16.
- Синельникова Л.Н. Концепт «дискурсивная личность»: междисциплинарная параметризация. *Грани познания*. 2013. № 1 (21). С. 42–44.
- Плотникова С.Н. Говорящий / пишущий как языковая, коммуникативная и дискурсивная личность. *Вестник Нижневарттовского гос. ун-та*. 2008. № 4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/govoryaschiy-pishuschiy-kak-yazykovaya-kommunikativnaya-i-diskursivnaya-lichnost>.
- Карасик В.И. Дискурсивная персоналогия. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Воронеж, 2007. Вып. 7. С. 78–85.

Monastyrova L. The concept of discourse identity in modern linguistics

Summary. This research exposes the essence of the concept of discourse identity as well as the typical characteristics of the discourse identity in modern linguistics. It is given reasons why the identity itself has become the central object of modern scientific researches in philosophy, cultural studies, psychology, linguistics, etc. Analyzing these principles from the perspective of the latest scientific paradigms, first of all, cognitive linguistics, pragmalinguistics, linguocultology, it is necessary to emphasize that the linguistic identity embodies the linguistic consciousness of several social groups simultaneously such as a nation, a certain country, ethnic groups, professional groups, age or family groups, etc. The research clarifies the essence of such concepts as linguistic identity and communicative identity. It is caused by an increasing interest according to analysis of the various communicative-discursive roles of the individual. Linguistic identity is a broad concept that contains a set of signs of cognitive and pragmatic fields. The concept of communicative identity is wider than the previous one, because it covers both the linguistic characteristics (the use of linguistic means) and the communicative ones accordingly (the use of communicative strategies and tactics, linguistic reactions in different types of discourse). Discourse identity is a subject of social actions and interactions. Also, it is a linguistic personality that generates a certain discourse in the form of a constantly restorable or complete, fragmentary or integral, verbal or written message. The author analyzes the principles of the theory by Yu.M. Karaulov and considers an approach by V.I. Karasik according to the description of the linguistic identity in discourse. It means that he considers the discourse identity from the point of view of Tonality Approach to discourse and allows to distinguish the linguistic identity that can be shown in certain types of discourse, namely, one-dimensional / multidimensional, scriptural / non-scriptural, serious / gaming, etiotal / agonal, artistic / non-statistical and perforative / argumentative subjects of communication and their characteristics.

Key words: discourse, discourse identity, linguistic identity, communicative identity, linguopersonology.